

شهادت امام رضا

امام علی بن موسی الرضا (علیه‌السلام) هشتمین پیشوای شیعیان امامیه می‌باشد. **شهادت** در راه خدا، از جمله فضیلت‌های مشترک میان این **امام معصوم** و سایر امامان شیعه است. گزارش‌هایی از شهادت امام رضا (علیه‌السلام) در منابع آمده است که در این نوشتار آن‌ها را بررسی خواهیم کرد.

فهرست مندرجات

- ۱ - مقدمه
- ۲ - گزارش‌های شهادت امام رضا
- ۳ - گزارش کلی شهادت
  - ۳.۱ - بررسی سند گزارش
    - ۳.۱.۱ - محمد بن موسی بن متوکل
    - ۳.۱.۲ - علی بن ابراهیم
    - ۳.۱.۳ - ابراهیم بن هاشم
    - ۳.۱.۴ - ابوالصلت هروی
  - ۴ - گزارش‌های اختصاصی
    - ۴.۱ - گزارش‌های خیر از شهادت
      - ۴.۱.۱ - روایت اول
      - ۴.۱.۲ - روایت دوم
        - ۴.۱.۲.۱ - بررسی سند
        - ۴.۱.۳ - روایت سوم
          - ۴.۱.۳.۱ - بررسی سند
          - ۴.۱.۴ - روایت چهارم
      - ۴.۲ - گزارش‌های وقوع شهادت
        - ۴.۲.۱ - روایت یکم
          - ۴.۲.۱.۱ - بررسی سند
          - ۴.۲.۲ - روایت دوم
          - ۴.۲.۳ - روایت سوم
  - ۵ - جمع‌بندی
  - ۶ - پانویس
  - ۷ - منبع

مقدمه

بر پایه پاره‌ای از گزارش‌ها، پایان زندگانی همه امامان شیعه از جمله **امام رضا (علیه‌السلام)** به **شهادت** ختم می‌شود، علاوه بر این گزارش کلی، تعدادی از گزارش‌های اختصاصی درباره شهادت امام رضا (علیه‌السلام) وجود دارد، مطابق برخی از اینها، امام هشتم از شهادت خود خبر داده و برخی دیگر از به شهادت رسیدن آن حضرت توسط **مامون عباسی** حکایت دارد. مجموعه گزارش‌های کلی و اختصاصی، حجم قابل توجهی را در سراسر میراث مختلف امامیه به خود اختصاص داده است تا آنجا که به درستی آنها می‌توان اطمینان حاصل نمود، در عین حال پاره‌ای از این گزارش‌ها به تنهایی نیز اعتبار کافی را بر اسلوس موازین دانش رجال دارايند.
امام علی بن موسی الرضا (علیه‌السلام) به عنوان هشتمین پیشوای **شیعیان**، مناقب فراوان دارد. شهادت در راه خدا، از جمله فضیلت‌های مشترک میان این امام معصوم و سایر امامان شیعه است.
این نوشتار در نظر دارد، تعدادی از مستندات منابع امامیه که از شهادت آن حضرت سخن به میان آورده، ارائه کند.

گزارش‌های شهادت امام رضا

گزارش‌های مربوط به **شهادت** امام رضا (علیه‌السلام) به دو بخش گزارش‌های کلی و اختصاصی تقسیم می‌گردد. مجموع این گزارش‌ها حجم قابل توجهی از میراث حدیثی و غیر حدیثی امامیه را به خود اختصاص داده است. کنار هم قرار دادن این گزارش‌ها، اطمینان به درستی آن را در پی دارد، به همین دلیل نیازی به بررسی سندی تک تک آنها نمی‌باشد، در عین حال همانطور که در ادامه خواهید دید، روایت معتبر بر اسلوس **دانش رجال** امروزی، در این‌باره متعدد وجود دارد.

در ادامه یک روایت از جمله گزارشات کلی شهادت و تعداد شش روایت از مجموع گزارشات اختصاصی را تنها با تکیه بر یکی از منابع حدیثی امامیه یعنی «[عیون اخبار الرضا](#) علیه السلام» [شیخ صدوق](#) (رحمة الله علیه) ارائه می‌کنیم. این گزارش‌ها توسط افرادی مانند [ابو الصلت هروی](#)، [یاسر الخادم](#) و [رین بن شیبیب](#)، به دست ما رسیده است.

گزارش کلی شهادت

بر پایه تعدادی از روایات، فرجام زندگی همه [معصومان](#)، شهادت است. مطابق این دسته روایت، باید پذیرفت که زندگی امام رضا (علیه السلام) با شهادت به پایان رسید. روایت در این باره متعدد است، اما از آنجا که در نظر داریم نوشتاری مستقل پیرامون این دسته روایت تهیه کنیم، در اینجا به ذکر یک روایت که از سوی امام رضا (علیه السلام) هم صادر شده و دارای سند معتبر است، بسنده می‌شود. [شیخ صدوق](#) (رحمة الله علیه) در گزارشی می‌آورد:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي الصَّلْتِ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ صَالِحِ الْهَرَوِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ الرَّضَا (عَلَيْهِ السَّلَام) يَقُولُ وَ اللَّهُ مَا مِنَّا إِلَّا مَقْتُولٌ شَهِيدٌ.

[1] [القمی](#)، [ابی جعفر الصدوق](#)، [محمد بن علی بن الحسین بن بابویه \(متوفای ۳۸۱هـ\)](#)، [عیون اخبار الرضا \(علیه السلام\)](#)، ج ۲، ص ۲۵۶.

عبد السلام بن صالح هروی (خادم امام رضا (علیه السلام)) می‌گوید: از امام رضا (علیه السلام) شنیدم که فرمود: به [خدا](#) قسم، کسی از ما (معصومان) نیست جز آنکه کشته و [شہید](#) است.

← بررسی سند گزارش

سند این روایت از اعتبار و اتقان بالایی برخوردار است. در ادامه به بررسی آن می‌پردازیم.

← محمد بن موسی بن متوکل

راوی اول آن [مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ](#) است. وثاقت او بر پایه قرآن ذیل ثابت است: نخست آنکه [شیخ صدوق](#) (رحمة الله علیه) روایت فراوانی از او در کتب‌های گوناگونش نقل می‌کند، چنین امری می‌تواند نشان از اعتماد و تایید [صدوق](#) (رحمة الله علیه) نسبت به او باشد. به همین دلیل جمعی از دانشمندان بر این عقیده‌اند اگر روایتی تقه به ویژه افرادی مانند [کلینی](#) و [شیخ صدوق](#)، روایت زیادی از یک راوی نقل کنند، نشان از اعتماد آنها به آن راوی بوده است.

[1] نگ: ترابی شهر رضایی، اکبر، پژوهشی در علم رجال، ص ۳۴۵.

و عده‌ای از عالمان اینگونه افراد را مورد وثوق می‌دانند.

از جمله مرحوم [آیت الله بروجردی](#) در یک سخنی چنین می‌آورد:

الظاهر أنه يمكن استكشاف وثاقة الراوي من تلاميذه الذين أخذوا الحديث عنه فإذا كان الأخذ مثل الشيخ أو المفيد أو الصدوق أو غيرهم من الأعلام خصوصاً مع كثرة الرواية عنه لا يبقى ارتياب في وثاقته أصلاً.

[2] [الفاضل للذکرانی](#)، [نهایة التقرير فی مباحث الصلاة](#)، [تقرير بحث البروجردی](#)، ج ۳ ص ۲۳۲، ناشر: مرکز فقه الائمة الاطهار عليهم السلام.

ظاهر آن است که وثاقت راوی را می‌توان از طریق شاگردانی را که از او حدیث اخذ نمودند، به دست آورد. پس زمانی که گیرنده حدیث مثل [شیخ طوسی](#)، [شیخ مفید](#)، [شیخ صدوق](#) و امثال این بزرگان باشند، به ویژه آنکه از آن راوی زیاد روایت نقل کنند، شکی در وثاقت آن راوی باقی نمی‌ماند.

دوم آنکه [سید بن طاووس](#) (رحمة الله علیه) وثاقت او را مورد اتفاق می‌داند. [آیت الله خویی](#) در این باره می‌گوید:

ادعی ابن طاووس فی فلاح السائل عند ذکر الروایة عن الصادق (علیه السلام) "انه ما احب الله من عصاه" الاتفاق علی وثاقته فالنتیجة ان الرجل لا ینبغی التوقف فی وثاقته.

[3] [الموسوی الخوئی](#)، [السید ابو القاسم \(متوفای ۱۴۱۱هـ\)](#)، [معجم رجال الحدیث](#)، ج ۱۸، ص ۳۰۰، الطبعة الخامسة، ۱۴۱۳هـ ۱۹۹۲م.

سید بن طاووس در کتاب [فلاح السائل](#) آنگاه که روایت [امام صادق \(علیه السلام\)](#) "انه ما احب الله من عصاه" را آورد، ادعای اتفاق بر وثاقت [مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ](#)، نموده است. بنابراین شایسته نیست در وثاقت او توقف کنیم.

← علی بن ابراهیم

راوی دوم [علی بن ابراهیم](#) است. [نجاشی](#) درباره او می‌گوید:

علی بن ابراهیم بن هاشم ثقة فی الحدیث ثبت معتمد صحیح المذهب.

[4] [النجاشی الاسدی الکوفی](#)، [ابو العیسی احمد بن علی بن احمد بن العیسی \(متوفای ۴۵۰هـ\)](#)، [فهرست اسماء مصنفی الشيعة المشتهر بر رجال النجاشی](#)، ص ۲۶۰، تحقیق: [السید موسی الشیبیری](#) [الزنجانی](#)، ناشر: مؤسسه النشر الاسلامی قم، الطبعة الخامسة، ۱۴۱۶هـ.

علی بن ابراهیم انسانی مورد وثوق در حدیث، مورد اعتماد و دارای مذهبی درست است.

← ابراهیم بن هاشم

سومین نفر در این سلسله، پدر علی بن ابراهیم (ابراهیم بن هاشم) است. [آیت الله خویی](#) (رحمة الله علیه) در شرح حال او می‌نویسد: لا ینبغی الشک فی وثاقة ابراهیم بن هاشم و یدل علی ذلك عدة امور: الاول: انه روی عنه ابنه علی فی تفسیره كثيرا وقد التزم فی اول کتابه بان ما یذکره فیہ قد انتهى الیه بواسطة التقلت. الثاني: ان السید ابن طاووس ادعی الاتفاق علی وثاقته. الثالث: انه اول من نشر حدیث الکوفیین بقم والقمیون قد اعتمدا علی رواياته و فیهم من هو مستصعب فی امر الحدیث فلو کان فیہ شائبة الغم لم یکن یتسلم علی اخذ الروایة عنه وقبول قوله.

هیچ تردیدی در وثاقت **ابراهیم بن هاشم** وجود ندارد به دلیل آنکه:
اولاً: فرزند او (علی بن ابراهیم) در تفسیرش از او روایت کرده است و او ملتزم شده که از افراد مورد وثوق در تفسیرش روایت کند.
ثانیاً: سید بن طاووس ادعا کرده که وثاقت ابراهیم بن هاشم اجماعی است.
ثالثاً: او اولین نفری بوده که احادیث **اهل بیت (علیهم السلام)** را در **قیم** آورده و قمی‌ها به روایات او اعتماد داشتند در حالی که در میان قمی‌ها افرادی بودند که در امر حدیث سخت‌گیر بودند و اگر او را مورد اعتماد نمی‌دانستند، این چنین احادیث او در میان آنان مورد قبول نبود.

← ابو الصلت هروی

آخرین راوی این حلقه ابو الصلت هروی است.

نجاشی او را چنین می‌ستاید:

عبد السلام بن صالح ابو الصلت الهروی ثقة صحیح الحدیث.

[۷] **النجاشی الإسدی الکوفی، ابو العلیس احمد بن علی بن احمد بن العلیس (متوفای ۴۵۰هـ)**، فهرست اسماء مصنفی الشيعة المشتهر برجال النجاشی، ص ۲۴۵، تحقیق: السید موسی الشبیری از نجاشی، ناشر: مؤسسة النشر الاسلامی قم، الطبعة الخامسة، ۱۴۱۶هـ.

عبد السلام بن صالح مورد وثوق است و احادیث او درست است.

همانطور که ملاحظه نمودید، روایت فوق از نظر دانش حدیث معتبر بوده و مورد قبول می‌باشد. این روایت به تنهایی برای اثبات شهادت معصومان (علیهم السلام) کافی است اما برای اقبال بیشتر این نوشتار در ادامه گزارش‌های اختصاصی را نیز ذکر می‌کنیم.

گزارش‌های اختصاصی

گزارش‌های اختصاصی پیرامون شهادت امام رضا (علیه السلام) به دو بخش تقسیم می‌گردند، پاره‌ای از این گزارش‌ها از شهادت آن حضرت در آینده خبر می‌دهد و برخی هم از به شهادت رسیدن آن حضرت توسط مامون خبر داده است. در هر قسمت چند روایت به عنوان نمونه می‌آوریم.

← گزارش‌های خبر از شهادت

مطابق تعدادی از گزارشات، امام رضا (علیه السلام) از شهادت خود خبر داده است. از منظر امامیه، خبری را که معصوم (علیه السلام) از یک واقعه می‌دهد، بدون شک محقق خواهد شد، بنابراین؛ اگر امام (علیه السلام) از شهادت خود خبر دهد، حتماً شهید خواهد شد، به همین دلیل از این سری روایات هم می‌توان به عنوان مستندات شهادت امام رضا (علیه السلام) استفاده نمود. در ادامه چهار روایت از این مجموعه را می‌آوریم.

← روایت اول

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَجَمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي الصَّلْتِ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ صَالِحِ الْهَرَوِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ... قَالَ شَرُّ خَلْقِ اللَّهِ فِي زَمَانِي يُقْتَلُونَ بِالسَّمِّ.

[۸] **القمی، ابی جعفر الصدوق، محمد بن علی بن الحسین بن بابویه (متوفای ۳۸۱هـ)**، عیون اخبار الرضا (علیه السلام) ج ۲، ص ۲۵۶.

عبد السلام بن صالح هروی (خادم امام رضا (علیه السلام)) می‌گوید: از امام رضا (علیه السلام) شنیدم که فرمود... بدترین آفریده **خداوند** در این زمان، مرا به وسیله سم می‌کشد.

بررسی سند

این گزارش، همان است که در بخش «گزارش کلی شهادت» آوردیم. اعتبار سلسله راویان آن را همانجا ثابت نمودیم.

← روایت دوم

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْأَشْأَاءِ قَالَ قَالَ أَبُو الْحَسَنِ الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنِّي سَأَقْتُلُ بِالسَّمِّ مَظْلُومًا.

[۹] **القمی، ابی جعفر الصدوق، محمد بن علی بن الحسین بن بابویه (متوفای ۳۸۱هـ)**، عیون اخبار الرضا (علیه السلام) ج ۲، ص ۲۶۱، تحقیق: تصحیح و تعلیق و تقدیم: الشیخ حسین الاعلمی، ناشر: مؤسسة الاعلمی للطبوعات - بیروت - لبنان، سال چاپ: ۱۴۰۴ - ۱۹۸۴ م

حسین بن علی و شفاء می‌گوید: امام رضا (علیه السلام) فرمود: همانا من به زودی با سم کشته خواهم شد.

← بررسی سند

راویان گزارش فوق در رتبه بالایی از اعتبار قرار دارند. در ادامه شرح حال تک تک آنرا می‌آوریم.

محمد بن الحسن بن احمد

نجاشی درباره او اینگونه آورده است:

شیخ القمیین و فقیههم و متقدمهم و وجههم، ثقة ثقة، عین.

[۱۰۱] [النجاشی الاسدی الکوفی، ابوالعباس احمد بن علی بن احمد بن العباس \(متوفای ۴۵۰هـ\)، فهرست اسماء مصنفی الشيعة المشتهر برجال النجاشی، ص ۳۸۳، تحقیق: السید موسی الشیبیری الزنجانی، ناشر: مؤسسه النشر الاسلامی قم، الطبعة الخامسة، ۱۴۱۶هـ.](#)

او شیخ، فقیه و بزرگ قصبی‌ها بود و بسیار مورد وثوق است.

محمد بن الحسن الصفار

همو درباره شخصیت صفار نوشته است:

کان وجهاً فی اصحابنا القمیین، ثقة، عظیم القدر.

[۱۰۲] [النجاشی الاسدی الکوفی، ابوالعباس احمد بن علی بن احمد بن العباس \(متوفای ۴۵۰هـ\)، فهرست اسماء مصنفی الشيعة المشتهر برجال النجاشی، ص ۳۵۴، تحقیق: السید موسی الشیبیری الزنجانی، ناشر: مؤسسه النشر الاسلامی قم، الطبعة الخامسة، ۱۴۱۶هـ.](#)

او در میلان اصحاب قصبی، دارای جایگاه بود، انسانی مورد وثوق و بزرگ است.

احمد بن محمد بن عیسی

شیخ طوسی (رحمة الله علیه) درباره احمد بن محمد بن عیسی اشعری، اینگونه آورده است:

و ابو جعفر هذا شیخ قم و وجهها.

[۱۰۳] [الطوسی، الشیخ ابو جعفر، محمد بن الحسن بن علی بن الحسن \(متوفای ۴۶۰هـ\)، فهرست، ص ۶۸، تحقیق: الشیخ جواد القیومی، ناشر: مؤسسه نشر الفقه، چاپخانه مؤسسه النشر الاسلامی، الطبعة الاولى ۱۴۱۷هـ.](#)

ابو جعفر، احمد بن محمد بن عیسی، بزرگ اهل قم و نزد آنرا دارای جایگاه بوده است.

الحسن بن علی الوشاء

نجاشی درباره وی می‌نویسد:

من اصحاب الرضا (عليه السلام) وكان من وجوه هذه الطائفة.

[۱۰۴] [النجاشی الاسدی الکوفی، ابوالعباس احمد بن علی بن احمد بن العباس \(متوفای ۴۵۰هـ\)، فهرست اسماء مصنفی الشيعة المشتهر برجال النجاشی، ص ۳۹، تحقیق: السید موسی الشیبیری الزنجانی، ناشر: مؤسسه النشر الاسلامی قم، الطبعة الخامسة، ۱۴۱۶هـ.](#)

وی از اصحاب امام رضا (عليه السلام) و یکی از بزرگان طایفه امامیه بود.

← روایت سوم

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِلِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ صَالِحِ الْهَرَوِيِّ قَالَ سَمِعْتُ الرَّضَا (عليه السلام) يَقُولُ إِنِّي سَأَقْتُلُ بِالسَّمِّ مَظْلُوماً وَ أَقْبِرُ إِلَى جَنْبِ هَارُونَ.

[۱۰۵] [القمی، ابی جعفر الصدوق، محمد بن علی بن الحسن بن بابویه \(متوفای ۳۸۱هـ\)، عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۱، ص ۲۲۷.](#)

ابوالصلت می‌گوید: امام رضا (عليه السلام) فرمود: همانا من به زودی با سم کشته خواهم شد و در کنار هارون دفن می‌شوم.

← بررسی سند

این روایت هم به نوبه خود از روایان مورد اعتمادی برخوردار است. شرح حال تمام اینها بجز راوی نخست، قبلاً بیان گردید. نخستین راوی هم در زمره کسانی است که صدوق (رحمة الله علیه) روایت فراوانی از او نقل کرده است، گذشت که این امر می‌تواند نشانه اعتماد صدوق (رحمة الله علیه) به او باشد و گفتیم که جمعی از دانشمندان بر این عقیده‌اند اگر روایان ثقة به ویژه افرادی مانند کلینی و شیخ صدوق، روایت زیادی از یک راوی نقل کنند، نشان از اعتماد آنها به آن راوی بوده و عده‌ای از عالمان اینگونه افراد را مورد وثوق می‌دانند. علاوه بر آنکه علامه حلی (رحمة الله علیه) طریق شیخ صدوق (رحمة الله علیه) به منصور بن حازم را که در میلان آنها «ماجلوییه» وجود دارد، طریقی معتبر و صحیح می‌داند. بنابراین؛ می‌توان گفت که وی از نگاه علامه حلی (رحمة الله علیه) نیز مورد اعتماد است.

متن علامه (رحمة الله علیه) این است:

وطریق الشیخ ابی جعفر محمد بن بابویه فی کتاب من لا یحضره الفقیه... عن منصور بن حازم صحیح.

[۱۰۶] [الحلی الاسدی، جمال الدین ابو منصور الحسن بن یوسف بن المطهر \(متوفای ۷۲۶هـ\)، خلاصة الاقوال فی معرفة الرجال، ص ۴۳۸، تحقیق: فضیلة الشیخ جواد القیومی، ناشر: مؤسسه نشر الفقه، الطبعة الاولى، ۱۴۱۷هـ.](#)

طریق (سلسله روایان) صدوق (رحمة الله علیه) در کتاب «من لا یحضره الفقیه» به منصور بن حازم، طریقی درست و صحیح است.

← روایت چهارم

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زَيْدِ بْنِ جَعْفَرِ الْهَمْدَانِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ يَاسِرِ الْخَلَّاجِ قَالَ عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنِّي مَقْتُولٌ بِالسَّمِّ ظُلْمًا.

[۱۰۷] [القمی، ابی جعفر الصدوق، محمد بن علی بن الحسن بن بابویه \(متوفای ۳۸۱هـ\)، عیون اخبار الرضا \(عليه السلام\)، ج ۲، ص ۲۵۴.](#)

یاسر خادم گفت: امام رضا (علیه‌السلام) فرمود: همانا من با زهر و از روی ستم شهید می‌شوم.

← گزارش‌های وقوع شهادت

بر پایه تعدادی از گزارش‌ها، امام رضا (علیه‌السلام) توسط خلیفه وقت، **مامون عباسی** به شهادت رسید. نمونه‌هایی از این دست گزارش‌ها را بنگرید:

← روایت یکم

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِلِيُّوَيْهِ وَ مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى الْمُتَوَكِّلُ وَ أَحْمَدُ بْنُ زِيَادِ بْنِ جَعْفَرِ الْهَمْدَانِيُّ وَ أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ وَ الْحُسَيْنُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ تَاتَانَةَ وَ الْحُسَيْنُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ هَاشِمِ الْمُؤَدَّبِ وَ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ قَالُوا حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي الصَّلْتِ الْهَرَوِيِّ قَالَ: قَالَ لِي (أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَام) يَا أَبَا الصَّلْتِ أَنْخُلْ هَذِهِ الْقَفِيَّةَ الَّتِي فِيهَا قَبْرُ هَارُونَ وَ انْتَبِئْ بِتُرَابٍ مِنْ أَرْبَعَةِ جَوَانِبِهَا قَالَ فَمَضَيْتُ فَأَتَيْتُ بِهِ فَلَمَّا مَثَلْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ فَقَالَ لِي نَاولِنِي هَذَا التُّرَابَ وَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّيْلِ فَنَاولْتُهُ فَأَخَذَهُ وَ شَمَّهُ ثُمَّ رَمَى بِهِ ثُمَّ قَالَ سُبْحَانَ لِي هَاهُنَا... ثُمَّ قَالَ ع يَا أَبَا الصَّلْتِ عَدَا أَنْخُلْ عَلَيَّ هَذَا الْفَاجِرُ فَإِنِ أَنَا خَرَجْتُ وَ أَنَا مَكْشُوفُ الرَّأْسِ فَتَكَلَّمَ أَكَلَمَكَ وَ إِنِ أَنَا خَرَجْتُ وَ أَنَا مُعْطَى الرَّأْسِ فَلَا تُكَلِّمْنِي قَالَ أَبُو الصَّلْتِ فَلَمَّا أَصْبَحْنَا مِنَ الْعَدَا... دَخَلَ عَلَيْهِ غُلَامٌ الْمَأْمُونُ فَقَالَ لَهُ أَجِبْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ... وَ دَخَلَ الْمَأْمُونُ وَ بَيْنَ يَدَيْهِ طَبِيقٌ عَلَيْهِ عَنَبٌ... فَقَالَ لَهُ كُلْ مِنْهُ فَقَالَ لَهُ الرَّضَا (عَلَيْهِ السَّلَام) تُغْفِينِي مِنْهُ فَقَالَ لَا بَدَّ مِنْ ذَلِكَ... فَكَلَّمَ مِنْهُ الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَام... فَخَرَجَ عَ مُعْطَى الرَّأْسِ فَلَمَّ أَكَلَمَهُ حَتَّى دَخَلَ الدَّارَ فَلَمَرَ أَنْ يُعْلِقَ اللَّيْلُ فَعَلِقَ... فَبَيْنَمَا أَنَا كَتَلِيكَ إِذْ دَخَلَ عَلَيَّ شَلْبٌ حَسَنٌ الْوُجْهِ... ثُمَّ مَضَى نَحْوَ أَبِيهِ (عَلَيْهِ السَّلَام) فَخَلَّ... وَ مَضَى الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَام...

[۱۷۱] القمی، ابی جعفر الصدوق، محمد بن علی بن الحسین بن بابویه (متوفای ۳۸۱هـ)، عیون اخبار الرضا (علیه‌السلام)، ج ۲، ص ۲۴۲.

ابو الصلت می‌گوید: **امام رضا (علیه‌السلام)** به من فرمود: در این بقعه که هارون در آنجا دفن است برو و از هر گوشه آن مشت‌های خاک برایم بیاور، من رفتم و آنچه خواسته بود آوردم، چون مقابلش رسیدم فرمود: یکی یکی از آن (چهار مشت) خاک را به من ده، من آن را به حضرت دادم، آن را بونید و بر زمین ریخت و فرمود: در اینجا برایم قبری حفر می‌کنند... ای ابا صلت فردا من بر این فالجر (مامون) وارد می‌شوم، پس اگر از آنجا سر برهنه خارج شدی با من حرف بزنی و من پاسخ تو را خواهم داد، اما اگر سرم را پوشیده بودم با من سخن مگو، ابو الصلت گوید: چون صبح شد... امام (علیه‌السلام) بر مامون وارد شد، پیش روی مامون طبعی از انگور بود... او به امام (علیه‌السلام) گفت شما از آن تناول کنید. امام فرمود: مرا از خوردن آن معاف بدار، گفت: باید از آن بخوری... امام از او گرفت و سه دانه از آن را در دهان گذاشت... آنگاه عبا به سر کشید و خارج شد، ابو الصلت گوید: من با او سخن نگفتم تا داخل خانه شد، و فرمود: درها را ببندید... در این هنگام دیدم جوانی خوشروی (**امام جواد (علیه‌السلام)**) داخل خانه شد... سپس به سوی پدرش رفت... امام رضا (علیه‌السلام) هم در این هنگام به **شهادت** رسید...

← بررسی سند

سلسله‌روایان این روایت همگی از اعتبار لازم برخوردارند. غیر از روایان طبقه آخر یعنی مشایخ صدوق (رحمته‌الله‌علیه)، وثاقت دیگر روایان، علی بن ابراهیم و پدرش، همچنین ابو الصلت، پیش از این گذشت. در طبقه مشایخ صدوق (رحمته‌الله‌علیه) هم هفت نفر هستند که بررسی شرح حال تک تک آنها لازم نیست بلکه وثاقت یکی از آنها برای اثبات اعتبار در این طبقه کفایت می‌کند، به همین دلیل تنها شرح حال یک نفر از آنها یعنی «**أَحْمَدُ بْنُ زِيَادِ بْنِ جَعْفَرِ الْهَمْدَانِيِّ**» را از بلب نمونه از نظر تن می‌گذرانیم. وی به شهادت خود شیخ صدوق (رحمته‌الله‌علیه) فردی متدین و مورد اعتماد است و درباره او نوشته است:
کلن رجلا ثقة دینا فاضلا.

[۱۷۱] الصدوق، ابوجعفر محمد بن علی بن الحسین (متوفای ۳۸۱هـ)، کمال الدین و تمام النعمة، ص ۳۶۹، ناشر: اسلامیه تیران، الطبعة الثانية، ۱۳۹۵ هـ.

او مردی مورد وثوق، دیندار و فاضل بود.

← روایت دوم

حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ تَمِيمِ الْفَرَسِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الصَّلْتِ الْهَرَوِيَّ فَقُلْتُ لَهُ كَيْفَ طَابَتْ نَفْسُ الْمَأْمُونِ بِقَتْلِ الرَّضَا عَ مَعَ الْكِرَامِهِ وَ مَحَبَّتِهِ لَهُ وَ مَا جَعَلَ لَهُ مِنْ وَايَةٍ الْعَهْدِ بَعْدَهُ فَقَالَ إِنَّ الْمَأْمُونَ إِنَّمَا كَانَ يُكْرَمُهُ وَ يُجَبُّهُ لِمَعْرِفَتِهِ بِفَضْلِهِ وَ جَعَلَ لَهُ وَايَةَ الْعَهْدِ مِنْ بَعْدِهِ لِيُرَى النَّاسَ أَنَّهُ رَاغِبٌ فِي الدُّنْيَا فَيُسْقَطُ مَحَلَّهُ مِنْ نَفْسِهِمْ فَلَمَّا لَمْ يَظْهَرْ مِنْهُ فِي ذَلِكَ لِلنَّاسِ إِلَّا مَا أَرَادَ بِهِ فَضْلاً عِنْدَهُمْ وَ مَحَلًّا فِي نَفْسِهِمْ جَلَبَ عَلَيْهِ الْمُتَكَلِّمِينَ مِنَ الْبُلْدَانِ طَمَعاً فِي أَنْ يَقْطَعَهُ وَ إِجْدَ مِنْهُمْ فَيُسْقَطُ مَحَلَّهُ عِنْدَ الْعُلَمَاءِ وَ بِسَبَبِهِمْ يَسْتَنْهَرُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْعَامَّةِ فَكُلٌّ لَا يَكْلُمُهُ حَصَمٌ مِنَ الْيَهُودِ وَ النَّصَارَى وَ الْمَجُوسِ وَ الصَّابِيِّينَ وَ الْبَرَاهِمَةَ وَ الْمُلَجِدِينَ وَ الدَّهْرِيَّةَ وَ لَا حَصَمٌ مِنْ فِرْقِ الْمُسْلِمِينَ الْمَخَالِفِينَ إِلَّا قَطَعَهُ وَ أَلَزَمَهُ الْحُجَّةَ وَ كَلَنَ النَّاسَ يَقُولُونَ وَ اللَّهُ إِنَّهُ أَوْلَى بِالْخِلَافَةِ مِنَ الْمَأْمُونِ وَ كَلَنَ أَصْحَابُ الْأَخْبَارِ يَرْفَعُونَ ذَلِكَ إِلَيْهِ فَيَعْتَلِطُ مِنْ ذَلِكَ وَ يَسْتَنْدُ حَسَدَهُ لَهُ وَ كَلَنَ الرَّضَا عَ لَا يُحَابِي الْمَأْمُونَ مِنْ حَقِّ وَ كَلَنَ يُجَبِّئُهُ بِمَا يَكْرَهُ فِي أَكْثَرِ أَحْوَالِهِ فَيَغِيظُهُ ذَلِكَ وَ يَحْفَهُ عَلَيْهِ وَ لَا يُظْهِرُهُ لَهُ فَلَمَّا أَعْيَبَتْهُ الْجَبَلَةُ فِي أَمْرِهِ اغْتَالَهُ فَقَتَلَهُ بِالسَّمِّ.

[۱۹۱] القمی، ابی جعفر الصدوق، محمد بن علی بن الحسین بن بابویه (متوفای ۳۸۱هـ)، عیون اخبار الرضا (علیه‌السلام)، ج ۲، ص ۲۳۹.

احمد بن علی انصاری می‌گوید: از ابو الصلت سؤال کردم چگونه مامون خودش را راضی نمود که امام رضا (علیه‌السلام) را به قتل برساند در حالی که آن حضرت را احترام کرده و نسبت به ایشان محبت می‌ورزید؟ ابو الصلت گفت مامون آن حضرت را به جهت فضلی که از او سراغ داشت، محبت می‌کرد و او را ولیعهد قرار داد تا به مردم نشان دهد که آن حضرت به **دینار** رغبت دارد و از این طریق جایگاه او نزد مردم منزلزل گردد، اما این امر موجب بیشتر شدن جایگاه امام (علیه‌السلام) نزد مردم شد، مامون متکلمان هر شهر را جمع می‌کرد به طمع اینکه یکی از آنها حضرت را مغلوب کرده و جایگاهش نزد مردم کم گردد اما هیچ یک از **یهود، نصاری، مجوس، صائبین و براهمه و دهریه** و فرقه مسلمین با او بحث نکرد مگر آنکه آن حضرت آنها را مغلوب کرد، مردم می‌گفتند بخدا قسم که او نسبت به خلافت از مامون سزاوارتر است.
جاسوسان این خبر را به مامون می‌رسانند و او بدین سبب خشمگین شده و حسدش نسبت به امام (علیه‌السلام) بیشتر می‌شد، امام رضا (علیه‌السلام) هم از مامون در هیچ حقی پروا نداشت و او را یاری نمی‌کرد و در اکثر اوقات او را رد می‌کرد، به همین سبب مامون غضبناک شده و کینه‌اش زیاد می‌شد اما اظهار نمی‌کرد و چون از حيله کردن در امر آن حضرت عاجز شد در کارش مکر کرد و او را با زهر شهید کرد.

← روایت سوم

حَدَّثَنَا أَبُو الطَّيِّبِ الْحُسَيْنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الرَّازِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِتَبْسُوتٍ سَنَةَ اثْنَتَيْنِ وَخَمْسِينَ وَثَلَاثِمِائَةَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ الْبَرْقِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي قَالَ أَخْبَرَنِي الرَّبِيعُ بْنُ شَيْبَةَ خَالَ الْمُعْتَصِمِ لَحُو مَارِدَةَ أَنَّ الْمَأْمُونَ لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَلْخُذَ الْبَيْعَةَ لِنَفْسِهِ بِأَمْرِهِ الْمُؤْمِنِينَ وَ لِأَبِي الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرَّضَا عَ بَوْلَايَةِ الْعَهْدِ وَ لِفَضْلِ بْنِ سَهْلٍ بِالْوَرَاةِ أَمْرَ بَثَلَاةِ كَرَّاسِي فَتَضَيَّتْ لَهُمْ فَلَمَّا قَعَدُوا عَلَيْهَا أَنْ لِلنَّاسِ فَخَلُّوا يُبَايِعُونَ فَكَانُوا يَصْنَفُونَ بِأَيْمَانِهِمْ عَلَى أَيْمَانِ الثَّلَاثَةِ مِنْ أَعْلَى الْإِبْهَامِ إِلَى الْخُنْصِرِ وَ يَخْرُجُونَ حَتَّى يَبِيعَ فِي آخِرِ النَّاسِ قَتْنِي مِنَ الْأَنْصَارِ فَصَفَّقَ بِيَمِينِهِ مِنْ أَعْلَى الْخُنْصِرِ إِلَى أَعْلَى الْإِبْهَامِ فَتَبَسَّمَ أَبُو الْحَسَنِ الرَّضَا عَ ثُمَّ قَالَ كُلُّ مَنْ بَايَعَنَا بِأَيْمَانِ الْبَيْعَةِ غَيْرَ هَذَا الْفَتْنَى فَإِنَّهُ بَايَعَنَا بَعْدَهَا فَقَالَ الْمَأْمُونَ وَ مَا فَسَّخَ الْبَيْعَةَ مِنْ عَهْدِهَا قَالَ أَبُو الْحَسَنِ عَ عَهْدَ الْبَيْعَةِ هُوَ مِنْ أَعْلَى الْخُنْصِرِ إِلَى أَعْلَى الْإِبْهَامِ وَ فَسَّخَهَا مِنْ أَعْلَى الْإِبْهَامِ إِلَى أَعْلَى الْخُنْصِرِ قَالَ فَصَاحَ النَّاسُ فِي ذَلِكَ وَ أَمَرَ الْمَأْمُونَ بِإِعَادَةِ النَّاسِ إِلَى الْبَيْعَةِ عَلَى مَا وَصَفَهُ أَبُو الْحَسَنِ عَ وَ قَالَ النَّاسُ كَيْفَ يَسْتَحِقُّ الْإِمْلَامَةَ مَنْ لَا يَعْرِفُ عَهْدَ الْبَيْعَةِ إِنَّ مَنْ عَلِمَ لِأُولَى بِهَا مَمَّنْ لَا يَعْلَمُ قَالَ فَحَصَلَهُ ذَلِكَ عَلَى مَا فَعَلَهُ مِنْ سَمِهِ.

لنقى، ابى جعفر الصدوق، محمد بن على بن الحسين بن بابويه (متوفى ۳۸۱هـ)، عيون اخبار الرضا (عليه السلام)، ج ۲، ص ۲۳۹.

ريان بن شبيب میگوید: وقتی مامون خواست از مردم بیعت بگیرد تا او را **امیر المؤمنین** بخوانند و برای امام رضا (عليه السلام) از آن بیعت گرفته تا آن حضرت را ولیعهد او بدانند، همچنین خواست برای **فضل بن سهل** بیعت بگیرد تا او را به عنوان وزیرش بدانند، امر کرد سه صندلی برای آنها قرار دهند. وقتی هر سه نفر بر صندلیها نشستند، به مردم آن داد تا بیعت کنند، مردم داخل می شدند و دست راستشان را به دست راست ایشان داده بطوری که از بالای انگشتان ابهام تا بالای انگشتان کوچکشان با هم منطبق می گشت و بدین وسیله بیعت کرده و خارج می شدند تا آن که همه بیعت کرده و آخرین نفر جوانی از انصار بود وی بر خلاف همه دست راستش را از بالای انگشت کوچک تا بالای انگشت ابهام در دست آن سه نفر گذارد و با ایشان بیعت نمود، امام (عليه السلام) تبسم کرد و فرمود: تمام آنان که با ما بیعت کردند بیعتشان به شکل فسخ بیعت انجام گرفت غیر از این جوان که بیعتش به شکل عقد بیعت واقع گردید.

مامون گفت: امتیاز بین این دو در چیست؟ امام فرمود: عقد بیعت عبارتست از این که طرفین بیعت از بالای انگشت کوچک تا بالای انگشت ابهام دستشان را با هم منطبق کنند یعنی طوری با هم دست دهند که انگشتان کوچک بالا و انگشتان ابهامشان پائین قرار گیرد ولی فسخ بیعت به عکس آن است یعنی از اعلاى انگشت ابهام تا اعلاى انگشت ابهام طرفین با هم منطبق می گردد و به عبارت دیگر طوری با هم دست می دهند که انگشتان ابهام بالا و انگشتان کوچکشان پائین واقع می گردد. راوی می گوید: در میان مردم اختلاف پیدا شد، مامون امر کرد همه بیعت را اعاده کرده و همان طوری که امام (عليه السلام) توصیف فرمود، آن را انجام دادند، ایشان می گفتند: کسی که عقد بیعت را بلد نیست چگونه مستحق امامت است، قطعا کسی که به آن علم دارد سزاوارتر است از کسی که به آن جاهل است. راوی می گوید: همین سرزنش مردم مامون را وادار کرد که امام (عليه السلام) را با سم مسموم نماید. لازم به ذکر است؛ آنچه در این روایت آمده، تنها به عنوان یک عامل از مجموعه عوامل، برای به شهادت رساندن امام (عليه السلام) بوده نه آنکه تنها انگیزه مامون برای قتل امام (عليه السلام) این بوده باشد.

جمع بندی

رهاورد نوشتار بالا، اثبات شهادت امام رضا (عليه السلام) بر پایه دو دسته گزارشات کلی و اختصاصی است. بیان شد که این گزارشات فراوان است بطوری که ملاحظه مجموع اینها اطمینان آور بوده و ما را از بررسی سندی بی نیاز می کند، در عین حال، همانطور که ملاحظه شد، پارهای از این گزارشات به تنهایی نیز اتقان لازم را بر اسس **دانش رجال** دارند.

پانویس

۱. [↑](#) **النقى، ابى جعفر الصدوق، محمد بن على بن الحسين بن بابويه (متوفى ۳۸۱هـ)، عيون اخبار الرضا (عليه السلام)، ج ۲، ص ۲۵۶.**
۲. [↑](#) **نگ: ترابى شهر رضايى، اكبر، پژوهشى در علم رجال، ص ۳۴۵.**
۳. [↑](#) **الفاضل للذكرائى، نهايية التقرير فى مباحث الصلاة، تقرير بحث البروجردى، ج ۳ ص ۲۳۲، ناشر: مركز فقه الائمة الاطهار عليهم السلام.**
۴. [↑](#) **الموسوى الخوئى، السيد ابو القاسم (متوفى ۱۴۱۱هـ)، معجم رجال الحديث، ج ۱۸، ص ۳۰۰، الطبعة الخامسة، ۱۴۱۳هـ ۱۹۹۲م.**
۵. [↑](#) **النجاشى الاسدى الكوفى، ابو العباس احمد بن على بن احمد بن العباس (متوفى ۴۵۰هـ)، فهرست اسماء مصنفى الشيعة المشتهر برجال النجاشى، ص ۲۶۰، تحقيق: السيد موسى الشيرازى الزنجاني، ناشر: مؤسسة النشر الاسلامى قم، الطبعة الخامسة، ۱۴۱۶هـ.**
۶. [↑](#) **الموسوى الخوئى، السيد ابو القاسم (متوفى ۱۴۱۱هـ)، معجم رجال الحديث، ج ۱، ص ۲۹۱، الطبعة الخامسة، ۱۴۱۳هـ ۱۹۹۲م.**
۷. [↑](#) **النجاشى الاسدى الكوفى، ابو العباس احمد بن على بن احمد بن العباس (متوفى ۴۵۰هـ)، فهرست اسماء مصنفى الشيعة المشتهر برجال النجاشى، ص ۲۴۵، تحقيق: السيد موسى الشيرازى الزنجاني، ناشر: مؤسسة النشر الاسلامى قم، الطبعة الخامسة، ۱۴۱۶هـ.**
۸. [↑](#) **النقى، ابى جعفر الصدوق، محمد بن على بن الحسين بن بابويه (متوفى ۳۸۱هـ)، عيون اخبار الرضا (عليه السلام)، ج ۲، ص ۲۵۶.**
۹. [↑](#) **النقى، ابى جعفر الصدوق، محمد بن على بن الحسين بن بابويه (متوفى ۳۸۱هـ)، عيون اخبار الرضا (عليه السلام)، ج ۲، ص ۲۶۱، تحقيق: تصحيح وتعليق وتقديم: الشيخ حسين الاعلمى، ناشر: مؤسسة الاعلمى للمطبوعات - بيروت - لبنان، سال چاپ: ۱۴۰۴ - ۱۹۸۴ م**
۱۰. [↑](#) **النجاشى الاسدى الكوفى، ابو العباس احمد بن على بن احمد بن العباس (متوفى ۴۵۰هـ)، فهرست اسماء مصنفى الشيعة المشتهر برجال النجاشى، ص ۳۸۳، تحقيق: السيد موسى الشيرازى الزنجاني، ناشر: مؤسسة النشر الاسلامى قم، الطبعة الخامسة، ۱۴۱۶هـ.**
۱۱. [↑](#) **النجاشى الاسدى الكوفى، ابو العباس احمد بن على بن احمد بن العباس (متوفى ۴۵۰هـ)، فهرست اسماء مصنفى الشيعة المشتهر برجال النجاشى، ص ۳۵۴، تحقيق: السيد موسى الشيرازى الزنجاني، ناشر: مؤسسة النشر الاسلامى قم، الطبعة الخامسة، ۱۴۱۶هـ.**
۱۲. [↑](#) **الطوسى، الشيخ ابو جعفر، محمد بن الحسن بن على بن الحسن (متوفى ۴۶۰هـ)، الفهرست، ص ۶۸، تحقيق: الشيخ جواد القويمى، ناشر: مؤسسة نشر الفقاهة، چاپخانه: مؤسسة النشر الاسلامى، الطبعة الاولى ۱۴۱۷هـ.**
۱۳. [↑](#) **النجاشى الاسدى الكوفى، ابو العباس احمد بن على بن احمد بن العباس (متوفى ۴۵۰هـ)، فهرست اسماء مصنفى الشيعة المشتهر برجال النجاشى، ص ۳۹، تحقيق: السيد موسى الشيرازى الزنجاني، ناشر: مؤسسة النشر الاسلامى قم، الطبعة الخامسة، ۱۴۱۶هـ.**
۱۴. [↑](#) **النقى، ابى جعفر الصدوق، محمد بن على بن الحسين بن بابويه (متوفى ۳۸۱هـ)، عيون اخبار الرضا عليه السلام، ج ۱، ص ۲۲۷.**
۱۵. [↑](#) **الحلى الاسدى، جمال الدين ابو منصور الحسن بن يوسف بن المطهر (متوفى ۷۲۶هـ)، خلاصة الاقوال فى معرفة الرجال، ص ۴۳۸، تحقيق: فضيلة الشيخ جواد القويمى، ناشر: مؤسسة نشر الفقاهة، الطبعة الاولى، ۱۴۱۷هـ.**
۱۶. [↑](#) **النقى، ابى جعفر الصدوق، محمد بن على بن الحسين بن بابويه (متوفى ۳۸۱هـ)، عيون اخبار الرضا (عليه السلام)، ج ۲، ص ۲۵۴.**
۱۷. [↑](#) **النقى، ابى جعفر الصدوق، محمد بن على بن الحسين بن بابويه (متوفى ۳۸۱هـ)، عيون اخبار الرضا (عليه السلام)، ج ۲، ص ۲۴۲.**
۱۸. [↑](#) **الصدوق، ابو جعفر محمد بن على بن الحسين (متوفى ۳۸۱هـ)، كمال الدين و تمام النعمة، ص ۳۶۹، ناشر: اسلامية تهران، الطبعة الثانية، ۱۳۹۵ هـ.**
۱۹. [↑](#) **النقى، ابى جعفر الصدوق، محمد بن على بن الحسين بن بابويه (متوفى ۳۸۱هـ)، عيون اخبار الرضا (عليه السلام)، ج ۲، ص ۲۳۹.**
۲۰. [↑](#) **النقى، ابى جعفر الصدوق، محمد بن على بن الحسين بن بابويه (متوفى ۳۸۱هـ)، عيون اخبار الرضا (عليه السلام)، ج ۲، ص ۲۳۹.**

[موسسه ولی عصر، برگرفته از مقاله «گزارش‌های شهادت امام رضا \(علیه‌السلام\) بر اساس کتاب عیون اخبار الرضا \(علیه‌السلام\)».](#)

رده‌های این صفحه: [شبهت اهل سنت](#) | [شبهت و هابیت](#) | [شهادت امام رضا](#) | [مباحث حدیثی](#) | [مباحث کلامی](#)